

Anayasa Yapımında Kadınlar: Katılım, Talepler ve Tamamlanmamış Bir Süreçten Deneyimler

Elif Gözler Çamur, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık
Bölümü

ORCID: 0000-0003-2394-1447

E-posta: elifgozler1@gmail.com

Özet

Yurttaşlık haklarını düzenleyen en temel kurumlar anayasalardır. Anayasaların ayırt etmeksizin tüm yurttaşlara eşit haklar sunduğu varsayılsa da kadınlar kamusal alanı erkek egemen bir ortama dönüştüren kabullerin etkisiyle tam bir yurttaşlık deneyimi yaşayamazlar. Tarihte ve gelenekte, kadınların istihdam, sivil toplum, siyaset gibi alanlardan ve hatta kadın bedeni üzerindeki kararlardan dışlandığı, eşit yurttaşlık haklarını elde edemediği görülmektedir. Erkekler özerk olarak kamusal alanda eşit yurttaş kimliği ile yer alırken; özel alandaki eş ve anne kimlikleri kadınların eşit yurttaşlığının önüne geçmektedir. Anayasa yapımı da kamusal alanda gerçekleşen bir süreç olduğu için hayatlarının büyük bölümünü özel alanda geçiren kadınların bu sürece katılımı yine sınırlı kalmaktadır.

Kadın hakları, üreme hakları, cinsiyet eşitliği, cinsiyete dayalı ayrımcılığın önlenmesi gibi anayasalarla düzenlenmesi gereken konular göz önünde bulundurulduğunda, kadınların anayasa yapım sürecindeki rolü eşit yurttaşlığa ulaşmak bağlamında önem kazanır. Anayasaların katılımcı süreçler yoluyla inşa edilmesi daha erken dönemlere dayanmakla birlikte, 1980'lerin sonu ve 1990'lar kadınların daha aktif şekilde sürece dahil olmaya başladıkları yıllardır. Bu dönemde cinsiyet kotalarının anayasalarda yer alması için kampanyalar düzenleyen kadınlar, sivil toplum örgütleri ve halk hareketleri şeklinde organize olurken; anayasayı yapan resmi ve seçilmiş kurumlar hala ağırlıklı olarak erkek teknokratlardan oluşmaktaydı.

Bu çalışmanın amacı, Türkçe yazında az çalışılmış bir konu olan anayasa yapımı süreçlerinde kadın katılımını anlatmak ve 2012 Türkiye örneği üzerinden bir değerlendirmede bulunmaktır. Bu değerlendirme neticesinde, Türkiye'de sonuca ulaşmasa da katılımcı yöntemlerin denendiği ilk anayasa yapım sürecinin anlamlı bir kadın katılımını sağlayacak şekilde organize edilmediği görülmüştür. Çalışmanın ilk kısmında anayasa yapımı, yurttaş katılımı bağlamında incelenecektir. İkinci kısımda ise kadınların anayasa yapım sürecine katılımları, talepleri ve toplumsal cinsiyete duyarlı

anayasa kavramı anlatılacaktır. Son kısımda, Türkiye'nin 2012'de yarım kalan ilk katılımcı anayasa yapımı deneyimi kadın katılımı yönünden tartışılacaktır. Bu çalışma kapsamında, katılımcı grupların raporları, komisyonun dinleme ve yazma süreci tutanakları, siyasi partilerin önerileri ve mutabakata varılan maddeler temel veriler olarak kullanılacaktır.

Anahtar kelimeler: Anayasa, Katılımcı Anayasa, Kadın Katılımı, Eşit Yurttaşlık, Cinsiyete Duyarlı Anayasa

Women in Constitution-making: Participation, Demands and Experiences from an Unfinished Process

Abstract

Constitutions are the most basic institutions that regulate citizenship rights. Although it is thought that constitutions offer equal rights to all citizens without discrimination, women are deprived of practicing in full citizenship experience due to the current perception that transforms the public space into a male-dominated environment. As women have historically and traditionally been excluded from spheres of work, civil society, politics, and even decisions over the female body; they have not been able to obtain equal citizenship rights in practice. Since women's spouse and mother identities in the private sphere precede their citizenship identities, it is more difficult for women to take place in the public sphere autonomously, like men, with their equal citizenship identity. Constitution making is a process that belongs to the public sphere, and women who spend most of their lives in the private sphere have a limited participation in this process.

Considering the issues that should be regulated by constitutions such as women's rights, reproductive rights, gender equality, and prevention of gender-based discrimination, the role of women in the constitution-making process gains importance in terms of achieving equal citizenship. Although the construction of constitutions through participatory processes dates back to earlier, the late 1980s and 1990s were the years when women began to be more actively involved in the process. In this period, while women campaigned for gender quotas to be included in the constitutions were organized in the form of non-governmental organizations and grass roots movements, the official and elected institutions that made the constitution were still predominantly male technocrats.

The aim of this study is to explain women's participation in the constitution making processes as a less studied subject in Turkish literature, and to make an evaluation

through the 2012 Turkey example. As a result of this evaluation, it was observed that, the process was not organized in a way to ensure meaningful women's participation. In the first part of the study, constitution making will be examined in the context of citizen participation. In the second part, women's participation in the constitution-making process, their demands and the concept of a gender-sensitive constitution will be explained. In the last part, Turkey's first participatory constitution making experience, which was unfinished in 2012, will be discussed in terms of women's participation. Within the scope of this study, the reports of the participating groups, the minutes of the hearing and writing process of the constitutional commission, the proposals of the political parties and the agreed articles will be used as basic data.

Keywords: Constitution, Participatory Constitution-Making, Women Participation, Equal Citizenship, Gender-Sensitive Constitution

Giriş

Anayasa yapımındaki geleneksel kabul, sorumlulukların teknokratlara ya da yetkili kurumlara verilmesi, halk katılımının ise süreci nihayete erdirecek olan referandum aşaması ile sınırlı tutulmasıdır. Ancak yurttaş katılımının, siyasal haklar bağlamında çeşitli uluslararası hukuk metinlerinde öne çıkması ve demokratikleşme hedefleri, geleneksel anlayışı dönüştürmüştür. Siyasi elitlerin anayasa yapım sürecindeki etkisi devam etmekle birlikte katılımcı mekanizmalar da uygulama alanını genişletmiştir. Katılım, aynı zamanda meşruiyeti güçlendirmiştir. Referandumda oy kullanma ile sınırlı olan katılım pratiği, yurttaşlık eğitimi, halka danışma, müzakere etme ve medya kampanyaları ile çeşitlenmiştir (Brandt vd, 2011: 17). Anayasa yapımı, ülkelerin siyasi tarihlerinde dönüm noktalarıdır. Bu süreçte toplumsal talepler farklı kesimler tarafından gündeme getirilir. Daha önce siyasal alanda temsili sağlanmayan ve dışlanan kesimlerin anayasaya yapımına katılımları, oydaşmaya dayalı bir anayasanın inşası ve geniş kesimlerin anayasayı sahiplenmesi bakımından önemlidir. Toplumsal yaşamda ve siyasette süregelen eşitsizliklerin temsilini engellediği ve ayrımcılığa maruz bıraktığı kadınlar, anayasa yapımına çeşitli yollardan katılmak için mücadele etmişlerdir. Kadınlar, 1990'larda yaygınlaşmaya başlayan kotalarla yasama organlarında daha güçlü temsil edilerek ve sivil toplumdaki örgütlülüklerini büyüterek etki alanlarını artırmışlardır. Böylece cinsiyete duyarlı anayasa inşası ve cinsiyet eşitliği talebinin karşılanması için daha aktif olabilmişlerdir. Bu eşitlik mücadelesi Amerikalı feminist aktivist ve teorisyen Catharine A. Mackinnon'un "Kurallar yapılırken eşit söz hakkı olmayanın oyunda da eşit rolü olamaz" sözünde ifadesini bulur (Kumar, 2022: 2).

1982 Anayasası, yapım süreci, içeriği ve toplumsal sonuçları itibari ile

kabulünden itibaren eleştirilmektedir. Bu nedenle, yeni anayasa uzun yıllardır politik gündemin önemli bir başlığı olmuştur. 2011 genel seçimleri öncesinde de bu mesele gündeme gelmiş; seçim sonrası oluşan Meclis'teki parti grupları yeni anayasa yapımı konusunda anlaşmışlardır. Ardından meclisteki dört partinin oy birliğine ve eşit temsiline dayalı Anayasa Uzlaşma Komisyonu kurulmuştur. Komisyon, katılımcılığı tesis etmek amacıyla Türkiye tarihinde ilk defa yeni anayasa yapımı için halka danışma sürecini başlatmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Türkçe yazında az çalışılmış bir konu olan anayasa yapımı süreçlerinde kadın katılımını anlatmak ve 2012 Türkiye örneği üzerinden bir değerlendirme yapmaktır. Bu değerlendirme neticesinde Türkiye'de sonuca ulaşmasa da katılımcı yöntemlerin denendiği ilk anayasa yapım sürecinin anlamlı bir kadın katılımını sağlayacak şekilde organize edilmediği görülmüştür. Çalışmada öncelikle katılımcı anayasa yapımı süreci anlatılacaktır. Sonrasında, anayasa yapımında kadınların rolü tarihsel ve yasal bağlamda açıklanacaktır. Bunun ardından, kadın katılımı ve katılımın nihai amacı olan cinsiyete duyarlı anayasa konusu tartışılacaktır. Çalışmanın Türkiye deneyimini anlatan bölümü ise 2012'de sonuca ulaşmadan biten ilk katılımcı anayasa yazma girişiminin kısa bir anlatısıyla başlayacaktır. Akabinde, kadın katılımı, katılımcı grupların raporları ve dinleme komisyonundaki diyaloglar üzerinden anlatılacaktır. Son olarak, partilerin kendi önerileri ve mutabakat sağlanan maddeler üzerinden katılımcı grupların taleplerinin nasıl değerlendirildiği incelenecektir. Bu çalışmada, katılımcı grupların raporları, komisyonun dinleme ve yazma süreci tutanakları, siyasi partilerin önerileri ve mutabakata varılan maddeler temel veriler olarak kullanılacaktır.

Katılımcı Anayasa Yapımı

Yeni bir anayasa yapımının ardındaki nedenler ülkenin siyasal geçmişine göre çeşitlilik gösterebilir. Yeni bir siyasal dönemin başlangıcına milat vermek, olumsuz bir geçmişten kopmak gibi büyük değişim zamanları, yeni anayasa yapımı ile el ele giden süreçlerdir. Genelde bir ülkede halihazırda çatışmaya sebep olan etkenlerin ortadan kaldırılması ve belirli grupların hak taleplerine cevap vermek, yeni anayasa yapımının temel nedenleridir. Dolayısıyla anayasa reform süreçleri; devleti, kurumlarını ve devletin toplumla ilişkisini dönüştürmek ve toplumsal barışın inşasına katkıda bulunmak için önemli fırsat dönemleridir (Tamaru ve O'Reilly, 2018: 3).

Anayasalar, devlet ve yurttaş arasındaki ilişkileri düzenleyen en temel metinlerdir. Bu nedenle anayasa inşa süreçlerine halkın katılımı önemli bir yurttaşlık pratiği olarak öne çıkmaktadır. Anayasa inşası, devletin dönüşümünün

yasal, siyasi ve sosyal yönlerini birleştiren uzun vadeli, kapsayıcı ve katılımcı olması gereken bir süreçtir. Devletleri ve kurumlarını yeniden tanımlamak için bir araya gelen çeşitli grupların katılımıyla genişletilen elit pazarlıkları kapsar. Anayasa inşası, anayasa metninin ilan edilmesiyle sona ermez. Bu süreç, uygulamadan, yasaların uyumlaştırılmasına, geçişi desteklemeye ve anayasal taahhütlere anlamlı bir etki kazandırmaya yönelik diğer çabalara kadar uzanır (Houlihan, 2020: 9). Anayasal demokrasinin temeli, kamusal tartışma alanının korunmasını garanti altına almaktır. Böylece yurttaşlar çıkarlara dayalı temsil ve tiranlığın tehlikelerinden korunur (Sunstein, 1988: 352). Anayasa yapımı süreçlerinin tasarımı da bu bağlamda düşünülebilir. Bir anayasanın meşruiyeti, yurttaşların görüş ve kabulüne dayanır. Anayasal demokrasilerde, anayasa değişikliği prosedürü, vatandaşların müzakereler yoluyla geniş katılımını gerektirir (LeDuc, 2009: 233). Daha katılımcı ve kapsayıcı süreçlerin anayasa yapımında kullanılması içerik olarak anayasal gündemin halka açılmasını sağlamış, aynı zamanda yurttaşlar için bir demokrasi eğitimi olanağı yaratarak onları güçlendirmiştir (Samuels, 2006: 29). Andrew Arato'nun (2000: 250) belirttiği gibi, günümüz dünyasında halk katılımını dışlayan bir anayasa yapım süreci tasavvur etmek mümkün değildir. Sürecin kamusal tartışmalara açılması, ana aktörlerin etkileşime geçmesini ve kadınlar gibi yeterince temsil edilmeyen grupların görüşlerini ifade etmelerini sağlayacaktır.

Anayasa Yapımı ve Kadın Katılımı

Anayasa yapımı sürecinde yurttaş katılımının düzeyi, anayasaların toplumsal meşruiyeti ve yaşama geçmesi bakımından önemli bir belirleyendir. Dolayısıyla hazırlanma dönemi, anayasa metninin kendisi kadar mühimdir. Genel olarak, kadınların anayasaların inşasına katılımının sınırlı olduğu görülür. Gerek yasama organlarında gerekse süreci etkileme gayesinde olan sivil toplum kuruluşlarında kadınların oranının düşük olduğu ve aldıkları görevlerde geri planda kaldıkları gözlemlenmiştir. Bu bağlamda kadınlar daha yardımcı rollerde; eğitimci, araştırmacı vs. olarak öne çıkmışlardır. Toplumun yarısını oluşturan kadınların bu yetersiz temsili hem katılımcı bir sürecin meşruiyetine zarar vermekte ve sahiplenilmesini zorlaştırmakta hem de anayasanın toplumsallığını azaltmaktadır (Women's International Peace Centre, 2021). Katılımcı anayasa yapımı süreçleri diğer katılımcı siyaset araçları gibi kamusal alana ait olan pratiklerdir ve hayatının büyük bölümünü özel alanda geçiren kadınlar için kapsayıcı olmaktan uzaktır. Bu özel alanda kadınlar çoğu zaman kötü muamele görüyor, susturuluyor, marjinalleştiriliyor, adaletsiz bir şekilde dağıtılan bakım sorumluluklarının yükü altında bırakılıyor, saldırıya uğruyor ve öldürülüyor. Devlet ise özel alanda yaşanan bu durum karşısında sessizliği ve hareketsizliğiyle bu düzenin devam etmesine sebep oluyor (Rudolph, 2020).

Bu ikiliğin ortadan kaldırılarak cezasızlığın önüne geçilmesi ve dezavantajlı konumun iyileştirilmesi, kadın haklarına duyarlı bir anayasanın yapılmasıyla mümkün olabilir. Bu bakımdan eşit yurttaşlar olarak kadınların anayasa yapımına katılmaları, kadın hakları kazanımı açısından önem arz eder. Kamusal-özel alan ikiliği ve devlet ilişkisi kendini anayasa yapımı ve ataerki arasındaki gerilimde de gösterir: Kendini “devlet baba” imgesinde somutlaştıran siyasal otorite, tarihsel olarak ataerki bir kurum olagelmıştır. Fakat modern anayasalar yurttaşların eşitliği ve demokrasi ilkesi üzerine kuruludur. Bu da Kang’a (2017: 522) göre, toplumsal egemenlik ve ataerki arasında bir gerilimin doğmasına yol açmıştır. Bu bakış açısından hareket ettiğimizde katılımcı anayasacılığın kendi içinde kadın katılımına özel bir alan açması kaçınılmaz olmuştur.

Kadınların anayasa yapım süreçlerine katılımı ilk olarak kendini genel oy hakkı yoluyla göstermiştir. Seçme hakkını elde eden kadınlar anayasayı yapan organların oluşturulduğu seçimlerde oy vermiş ve anayasa referandumlarına katılmışlardır. 1897 yılı gibi erken bir tarihte kadınlar Güney Avustralya’da anayasayı hazırlayacak delegelerin seçilmesinde oy kullanmışlardır. Sonrasında ise Batı Avrustralyalı kadınlarla birlikte referanduma katılmışlardır (Irving, 2017: 1-2). Güncel katılımcı anayasa yazım süreçlerinde kadın katılımı ise hem anayasayı hazırlayan komisyonlarda hem de katılımcı sivil toplum örgütlerinde kadınların eşit temsil edilmesi anlamına gelmektedir. Bu türden uygulamalar ise 1990’lardan itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Katılımcı anayasa yapımı uygulamaları dendiğinde, akla gelen önemli deneyimlerden olan Güney Afrika örneği kadın katılımında da öne çıkmaktadır. 1993 tarihli anayasa, eşit temsil esasına dayalı olarak eşit sayıda kadın ve erkek içeren bir organ tarafından hazırlanmıştır ki bu alanında ilk örnektir (Grenfell, 2016: 241).

Küresel politika düzeyindeki bir dizi girişim, kadınların siyasi hayata, barış ve reform süreçlerine katılımını kısmen artırarak, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için uluslararası bir çerçeve oluşturmaya başlamıştır. 1975’te Uluslararası Kadınlar Yılı’nın ilan edilmesi; 1979 Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’nin (CEDAW) geniş çapta onaylanması; 1980, 1985 ve 1995 yıllarında düzenlenen kadınlarla ilgili dünya konferansları ve kadınların barış süreçlerine katılımını düzenleyen Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 1325 sayılı kararı, bu bağlamda sayabileceğimiz gelişmelerdendir (Houlihan, 2020: 9). Anayasa yapımına katılma hakkı, siyasi katılımı düzenleyen birçok temel uluslararası hukuk metnine dayandırılabilir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyanamesi (Madde 21), Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (Madde 25), Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı (Madde 13.1) ve Asya Haklar Şartı (Madde 5.2) bu metinler arasındadır. Ayrıca, Kadınlara Karşı

Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW), özellikle 7.maddesi yoluyla kadınların siyasete katılımını öngörmektedir: “Taraflar Devletler, ülkenin siyasi ve kamusal yaşamında kadınlara karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmak için tüm uygun önlemleri alacaklardır ve özellikle, kadınlara, erkeklerle eşit koşullarda... hükümet politikasının oluşturulmasına katılma... kamu görevinde bulunma ve hükümetin tüm düzeylerinde tüm kamu görevlerini yerine getirme hakkını sağlar.” (Tamaru ve O’Reilly, 2018: 13).

Birleşmiş Milletler’in söylemi, uygulamaları ve kota politikaları özellikle gelişmekte olan ülkelerde hazırlanan çatışma sonrası dönem anayasaları için katılımcılığı teşvik etmiştir. Bu sayede bir çok ülkede hem katılımcı anayasa uygulamaları hem de kadınların sürece dahil edilmesine yönelik politikalar üzerine geniş bir literatür olmuştur: Sahraaltı ülkeleri (Bond, 2017; Mbamalu, 2016); Güney Afrika (Albertyn, 2017); Sudan (Women’s International Peace Centre, 2021); komünizm sonrası Romanya (Brodeala ve Suteu, 2019); Tunus (De Alwis vd, 2017); Kolombiya (Morgan, 1992) ve Hindistan (Kumar, 2022) gibi örnekler, anayasa inşa süreçlerinde kadınların rollerini anlamak bakımından karşılaştırmalı bakış açısı elde etmemizi sağlar.

Ülke deneyimlerinin yanında sivil toplum örgütleri ve uluslararası kuruluşlar da anayasa yapım süreçlerinde kadınların etkin katılımını sağlamaya yönelik raporlar, rehberler ve karşılaştırmalı olay incelemeleri hazırlayarak literatüre katkı sağladılar: Demokratikleşme ve anayasa yapım süreçleri için IDEA’nın raporu (Samuels, 2006); Euromed Feminist Initiative’in hazırladığı cinsiyete duyarlı bir anayasa için el kitabı (Suteu ve Draji, 2015); IDEA’nın hazırladığı anayasa için cinsiyet eşitliği rehberi, (IDEA, 2016); Inclusive Security için hazırlanan çatışma sonrası ülkelerdeki anayasa hazırlığına kadınların katılımıyla ilgili rapor (Tamaru ve O’Reilly, 2018b); yine Inclusive Security için hazırlanan kadınlara anayasa yapımı rehberi (Tamaru ve O’Reilly, 2018a); Avustralya Anayasa Yapımında Kadın Kapasite Geliştirme Programı için hazırlanan rapor (Dziedzic ve Samararatne, 2019) gibi metinler akademik yayınlara ek olarak, anlaması kolay ve daha pratik bir bakış açısı sağlamaları bakımından yararlıdırlar. Bu rapor ve rehberler, kadınlara cinsiyete duyarlı bir anayasanın içeriği ile ilgili bilgi verirken aynı zamanda anayasa yapım süreçlerinde mobilize olmayı önerir ve etkin katılımı sağlamaları konusunda tavsiyelerde bulunurlar.

Siyaset alanında etkin bir katılımın sağlanması için zorunlu cinsiyet kotalarının mevzuata dahil edilmesi kadının siyasi yurttaşlığının gerçekleştirilmesinde bir canlanmaya sebep olmuştur. Kadın yurttaşlığının eksik kaldığı en önemli alan olan siyasi katılımı eşitliği sağlamak üzere tasarlanan kotalar, birçok ülkede

anayasal engellerle karşılaşmıştır. Ülkeden ülkeye değişiklik göstermekle birlikte, bu anayasal engellerin dayandığı ana argümanlar, temel hakların ihlaline ilişkindi. Bu bağlamda, kotaların kadın-erkek eşitliğine ve siyasi partilerin özerkliğine zarar vereceğine ilişkin söylemler gündeme gelmişti (Rubio-Marin, 2017: 347). Fakat bu gerilimlerin hem katılımın artırılmasına yönelik dalga hem de uluslararası anlaşmalar sayesinde giderilmesiyle, kotalar lehine gelişmeler sağlanmıştır. Kadının siyasete katılımını sağlamaya yönelik bir uygulama karşısında bu türden bir tepkinin görülmesi, anayasa inşa süreçlerinde kadınların aktif olarak dahil edilmesinin neden gerekli olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Bugün kadınlar eskiye göre daha büyük oranda anayasa yapımına katılsalar da süreci hala ağırlıklı olarak elit erkek siyasi aktörler ve hukukçular yürütmeye devam etmektedir. 1990'dan 2015'e kadar 75 ülke, anayasal reform, çatışma veya huzursuzluğun ardından otoriter rejimden demokrasiye müzakereli bir geçiş gerçekleştirmiştir ancak anayasa yapım organlarındaki üyelerinin yalnızca yüzde 19'u kadınlardan oluşmuştur (Tamaru ve O'Reilly, 2018: 1). Bu durum, anayasal reformun meşruiyetine zarar verirken, yeni inşa edilen yapının kadınların ve kız çocuklarının çıkarlarını nasıl ele alacağını ve kadınları bir ülkenin siyasi, sivil, ekonomik ve sosyal yaşamda eşit katılımcılar olarak güçlendirme kapasitesini nasıl etkileyeceğini göstermesi açısından endişe vericidir (Houlihan, 2020: 10). Çünkü, anayasa yapım süreçlerinde kadın katılımı, kadınları güçlendirme ve kadın çıkarlarının korunmasıyla ilişkilidir. Bu sayede, boşanma ve kürtaj gibi tabu kabul edilen konular anayasal düzlemde tartışılma imkânı bulur. (Katz, 2012:220). Yani katılım, anayasayı şekillendirmenin ötesinde, kadınların yurttaşlık haklarını etkileyen konuların kamuoyunda tartışılarak farkındalık yaratmayı da sağlar.

Katılımcı anayasa yapım süreçlerinin meşruiyet sağlama, müzakereciliği güçlendirme ve toplumsal mutabakat oluşturma açısından faydaları olduğu açıktır. Fakat katılımcı pratikler, yeni, demokratik ve kapsayıcı olarak yükseltilirken; bu süreçlere tam olarak kimin katıldığı, kadınların nasıl temsil edildiği, taleplerinin nasıl değerlendirildiğine ilişkin sorunlara daha az ilgi gösterilmiştir (Suteu, 2017: 19). Bu nedenle süreç tasarlanırken bu gibi faktörler göz önünde bulundurularak anlamlı bir katılımın yolunun açılması gerekir. Bu bağlamda, Susan H. Williams "Dialogic Democracy, Feminist Theory, and Women's Participation in Constitution-Making" adlı makalesinde sonuca ulaşmadan sona eren Liberia anayasa değişikliği sürecini incelemiş ve buradaki deneyimden yola çıkarak kadınların anayasa yapım süreçlerine katılımına ilişkin feminist diyalogsal (dialogic) demokrasi dediği genel bir teori oluşturmuştur. Müzakereci demokrasi ikna ve dayanışmaya açık olması ve çoğulcu yapısıyla

kadınlara hitap etse de bazı yönleriyle feminist eleştiriye konu olmuştur. Buna göre müzakereci demokrasi, özgürlük ve eşitliği bozan bir güç dengesizliği yaratacak şekilde ayrıcalıklı beyaz erkekle ilişkili görülmüş; mantığı öne alması ve duyguları geri plana itmesi nedeniyle eleştirilmiştir. Bu bakımdan müzakereci süreçlerin kadınlar gibi marjinalleştirilmiş kesimlerin katılımına uygun koşulları sağlamadığı savunulur. Williams, bu nedenle katılımcı anayasal süreçlerde kullanılan yöntem için “müzakereci” (deliberative) yerine Iris Marions Young’ın (2000) “Inclusion and Democracy” kitabında geçen “Diyalogsal” (Dialogic) terimini kullanmayı yeğler. Kadınlar güç dengesizliğinin olduğu müzakere ortamında sessiz kalmaya meyilli olabilirken kendi güvenli ortamlarında daha açık konuşabilirler. Bu bakımdan, feminist diyalogsal demokrasi diyalogu bozan tahakküm biçimlerine karşı bir uyanık olma durumu olarak da düşünülebilir (Williams, 2019: 365-367).

Bu teori ışığında Williams, anayasa yapımına katılmanın yalnızca fikirlerin toplanması değil, farklı seslerin nihai sonuca katkı sağladığı bir diyalog süreci olduğunu da savunur. Bir sistem olarak tasarlanması gereken katılım ve diyalog sürecinin birden fazla formu olabileceğini söyler. Kadınların diyalog süreçlerinde var olmalarının ötesinde bir katkı sağlamaları bu süreci yöneten güç dinamiklerine de bağlıdır. Güç dinamikleri diyalog sürecine kimin katılacağını ve kimin gerçekten dinleneceğini belirler. Yani kadınların süreçte var olmasının yanında diyalog sürecini yöneten güç dinamikleri karşısındaki konumları da önemlidir. Ne kadar katılımcı olursa olsun, anayasal süreçlerin bir ülkedeki tüm kadınları kapsamaya mümkün değildir. Dolayısıyla kadınların taleplerini ifade edecek bir temsile ihtiyaç vardır. Fakat geleneksel vekillik dayanan temsil, kadınların ihtiyaç duyduğu temsiliyeti sağlamak için yetersizdir. Temsili farklı formlarda daha dinamik ve yaratıcı bir rol olarak görmek, kadınlara anayasalarının oluşturulmasında söz hakkı veren süreçler tasarlanmasında yardımcı olacaktır. (Williams, 2019: 351-352). *Feminist Diyalogsal* teoriden yola çıkarak katılımcı anayasal süreçleri değerlendiren Williams (2019: 361-364) bazı önemli noktalara işaret eder:

- 1- Kadınlar süreçte yalnızca katılım aşamasında değil karar alma mecralarında da yer almalıdır.
- 2- Süreçte mevcut olmak, eşit katılım anlamına gelmez.
- 3- Farklı bakış açılarını temsil eden grupların katılımı sağlanmalıdır.
- 4- Katılımcı kadın grupları öncelikle kendi aralarında müzakereci bir süreç izleyerek esas sürece katılmalıdır.
- 5- Kadınlar rejim değişikliği gibi dönemleri siyasi bir fırsat olarak değerlendirmeli ve kendi taleplerini gerçekleştirmek için çalışmalıdır.
- 6- Güç yapısının içinden kurulacak iş birlikleri önemlidir.

Her ne kadar ülke deneyimlerinin kendine özgü yanları olsa da Williams'a göre bu noktalar anlamlı bir katılım süreci hazırlamak için faydalı bir çerçeve oluşturabilir.

Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Anayasa İnşası

Yasama üyelerinden oluşan bir anayasa komisyonu taslak hazırlama sürecinde doğal olarak en merkezi aktördür. Geleneksel süreçlerde bu organın hazırladığı taslak, opsiyonel olarak referanduma sunulur ve anayasa metni uygulamaya konur. Katılımcı yöntemlerde ise bu komisyonun çalışmalarına, toplantı ve dinlemeler yoluyla, siyasi partiler, etnik gruplar, dini gruplar, sanayi temsilcileri, sendikalar gibi organizasyonlar da dahil edilir. Bu gruplar süreç içinde gündem belirleme veya karar verme üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir. Dolayısıyla, anayasa hazırlama organlarındaki kadınların oranı kadar sivil toplum içerisinde mobilize olan kadınların oranı da önemlidir.

Anayasa hazırlık dönemlerinde kadın örgütleri hem etkin katılımı sağlamak hem de süreci güçlendirmek amacıyla birçok ülkede çok çeşitli stratejiler uygulamışlardır. Bu süreçlerde kadınlar, anayasa yapım sürecini izlemek ve raporlamak; resmi sürece katkıda bulunmak üzere halka danışma toplantıları organize etmek; referandum ve halk toplantıları için eğitim programları ve farkındalık kampanyaları düzenlemek; halkın ihtiyaçlarının anayasa komisyonu tarafından duyulmasını ve anayasaya yansıtılmasını sağlamak için yurttaşları mobilize etmek; sürecin bileşenleri ve anayasa komisyonunu bir araya getirerek halka danışma sürecini güçlendirmek; katılımcı grupların raporlarını hazırlamalarına destek vermek gibi çeşitli aktivitelerde bulunurlar (Tamaru ve O'Reilly, 2018: 9).

Kadınların anayasa inşa süreçlerine etkin katılımlarının nihai amacı, toplumsal cinsiyete duyarlı bir anayasa yoluyla kadın yurttaşlığının gerçekleştirilmesidir. Toplumsal cinsiyete bakışı itibarıyla anayasalar bir sınıflandırmaya tabi tutulabilir. Dziedzic ve Samararatne'nin (2019: 2) yaptığı sınıflandırmaya göre, ilk olarak toplumsal cinsiyeti dikkate almayan (gender-exclusive) anayasalar vardır. Bu anayasalarda açıkça veya zımnen yurttaşlar erkek olarak kabul edilir. Hükümlerde eril zamirler kullanılır ve kadını dışlayan ifadeler vardır ki bu, genellikle kadınların politik hakları olmadığı dönemlerde yazılan eski anayasalarda görülür. İkinci olarak toplumsal cinsiyete nötr yaklaşan (gender-neutral) anayasalar vardır. Bu anayasalarda cinsiyete resmi eşitlik temelinde yaklaşılır ancak geçmişteki ayrımcılığı ve marjinalleşmeyi düzeltmek için hiçbir çaba gösterilmez veya fırsat eşitliğini sağlamak için düzeltici eylemde bulunulmaz. Cinsiyete dayalı pozitif ve negatif ayrımcılık uygun değildir veya

açıkça yasaklanmıştır. Son sınıflandırma olan toplumsal cinsiyete duyarlı anayasalarda (gender-sensitive), kadın ve erkeklerin farklı durumları ve tarihsel deneyimlerinin arka planını göz önünde bulundurulur ve maddi anlamda bir eşitlik teşvik edilmeye çalışılır. Eşitliği sadece resmi bir şekilde tanımakla kalmaz, maddi olarak geçmişteki dezavantajları gidermek için özel önlemlere başvururlar. Ayrıca bu anayasalar, doğurganlık hakları, cinsel ve cinsiyete dayalı şiddet gibi çoğunlukla kadınların karşı karşıya kaldıkları durumları ilgilendiren ve kadınların temel çıkarlarını göz önünde bulunduran hükümler içermektedir. Nihai olarak, anayasanın tüm bölümlerinin toplumsal cinsiyet üzerindeki etkileri dikkate alınır. Dolayısıyla, kadınların geçmişte ve halihazırda maruz kaldıkları zorlukların telafisi ve eşit yurttaşlık idealini gerçekleştirmek ile cinsiyete duyarlı anayasayı inşa etme çabası arasında güçlü bir ilişki vardır.

Evrensel demokratik değerlere dayalı olan anayasalar doğal olarak cinsiyet eşitliği ve ayrımcılık yapmama gibi ilkelerin korunmasını da içerecektir ve bu tür anayasaların kapsayıcı olarak tasarlanmış süreçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkması daha olasıdır. Kadınların ve kadın hakları savunucularının yeni anayasaların müzakere edilmesi ve onaylanmasına doğrudan katılımı olmadan, kadınlar ve onların yurttaşlık hakları marjinal kalmaya devam edecektir. Bununla birlikte, eşit katılımcılar olarak dahil edildiklerinde, bu katkının sonucu olarak anayasa metni anlamlı bir şekilde oluşacaktır. Böylelikle, çoğu zaman tabu olarak kabul edilen meseleler ulusal ilgi odağı haline gelecek ve kadın katılımcıları güçlendirecektir (Suteu ve Draji, 2015: 104). Tıpkı birinci dalga feminist aktivistlerin gelecek nesiller için verdikleri mücadele gibi anayasalara toplumsal cinsiyete duyarlı hükümlerin dahil edilmesi mücadelesi de gelecek nesil kadınların eşit yurttaşlığı gerçekleştirmelerine katkı sağlayacaktır.

Tüm bu potansiyel faydalarına rağmen, kadınlarınki de dahil olmak üzere anayasa yapımına katılım her derde deva değildir. Hatta Cottrell'in (2009: 10) belirttiği gibi, maddeler tartışılırken konular kapsamından sapıp kimi konulara aşırı ağırlık verilirken kimi konulara hiç yer verilmeyebilir. Bu gibi durumlarda süreç verimsiz bir noktaya sürüklenebilir ya da gereksiz konular anayasallaşabilir. Kürtaj gibi konuların tartışmaya açılması, muhafazakâr kamuoyunda gerilime yol açarak süreci baltalayabilir. Dolayısıyla, kötü yönetilirse, bu tür bir katılım geri tepebilir veya tepeden inme bir süreci meşrulaştırmak için kullanılabilir. Kadınlar homojenleştirilmiş bir grup değildir; erkekler gibi farklı, kimliklerden, sınıflardan, siyasi geçmişlerden ya da farklı dini aidiyetlerden gelebilirler. Her demokratik platformda olduğu gibi burada da tartışmalar yaşanması kaçınılmazdır. Bu risklere karşı katılım özenli ve sürece inanan bir planlama ile tasarlanabilir (Gluck ve Brandt, 2015: 17). Örneğin, kadınların anayasa

yapım sürecine dahil olmalarına rağmen ortaya çıkacak olan anayasa metninin toplumsal cinsiyete duyarlı olmaması ihtimali, sivil toplum temsilcilerinin, kadın hakları savunucularının ve anayasa uzmanlarının komisyon toplantılarına katılımlarının sağlanması ile önlenebilir (Suteu ve Draji, 2015: 106). Yine, sürecin halka açılmasıyla birlikte sadece belli grupların örgütlenerek katılımı ağırlığı oluşturmaları ve süreci manipüle etmeleri mümkündür. Bunun için de eski deneyimler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmeli ve süreç buna göre tasarlanmalıdır. Bu dönemlerin kadınlar gibi eksik temsili olan dezavantajlı grupların aleyhine değil, lehine işlemesi gerekir (Suteu, 2017: 41). Gerçek anlamda kapsayıcı anayasal süreçlerin demokrasiyle, güçlü ve uzun ömürlü anayasalarla bağlantıları açıktır. Anayasanın içeriğinin şekillenmesi masaya kimin oturduğuyla ilgilidir. Bu nedenle, siyasal alandan dışlanmış ve yurttaşlığı kısıtlanmış kadınların sürece dahil olması bu dezavantajlı durumun giderilmesi için hayati önem taşımaktadır.

Türkiye'nin İlk Katılımcı Anayasa Yapımı Denemesi

Bir darbe ürünü olarak 1982 Anayasası, çeşitli yönleriyle toplumun farklı kesimlerince eleştirilse de günümüze değin ruhunu koruyarak yürürlükte kalmaya devam etmiştir. İçeriği ve hazırlanış biçimi bakımından Türkiye'de demokratik bir toplumsal düzenin kurulması yolundaki önemli engellerden biri olarak görülmüştür. Mevcut anayasa, otoriter ruhu, yasakçı-vesayetçi olması, sorunlu meşruiyeti ve devleti yurttaşın üzerinde gören yaklaşımı sebebiyle demokratik düzenin sağlanması açısından sorunlu bir kurum olarak kabul edilmektedir (Yazıcı, 2009: 3). Bu nedenle yeni bir anayasa yapma ihtiyacı özellikle seçim dönemlerinde sıklıkla gündeme gelmektedir. 12 Haziran 2011 genel seçimleri öncesinde, yeni anayasa yapımı tekrar gündeme gelmiş ve siyasal partilerin seçim programlarındaki en başat konu olarak yer almıştır. Seçimler sonrasında mecliste grubu bulunan dört parti (AKP, CHP, BDP ve MHP) yeni anayasa yapma çalışmalarını başlatma konusunda anlaşmış ve bir Anayasa Uzlaşma Komisyonu kurmuştur. Komisyon, milletvekili sayısına bakılmaksızın eşit temsil esasına dayanarak, her partiden üç kişi olmak üzere on iki kişiden oluşmuştur. Anayasa Uzlaşma Komisyonu ilk toplantısını 19 Ekim 2011'de yapmış ve komisyon yeni anayasanın katılımcı bir süreçle hazırlanılmasına karar vermiştir. Katılım aşaması halka danışma süreci olarak adlandırılmıştır.

Türkiye tarihinde ilk kez uygulanacak olan katılımcı anayasa yapma yöntemi tüm partiler tarafından destek görmüştür. Resmi olarak organize edilen, sürecin katılımcı olmasını sağlayan en önemli aktivite Uzlaşma Komisyonu üyelerinin katılımcılarla etkileşime girdiği dinleme toplantıları olmuştur. Dinleme toplantıları için Uzlaşma Komisyonu her partiden bir üye ve uzmanın bulunduğu

üç alt komisyona ayrılmıştı. İlk alt komisyon anayasal kurumlar ve siyasi partileri; ikinci alt komisyon meslek örgütleri ve sendikaları; üçüncü alt komisyon ise sivil toplum örgütlerini dinlemiştir. Bu yapıya uygun olarak, Uzlaşma Komisyonu ve katılımcılar arasında toplam 147 yüz yüze dinleme toplantısı düzenlenmiştir. Bu toplantılarda sivil toplumdan ve çeşitli kurumlardan katılımcılar yeni anayasadan beklentilerini anlatmışlar, varsa raporlarını sunmuşlardır. Dinleme toplantılarına ek olarak halkın internet yoluyla görüşlerini iletebilmesi için bir web sitesi oluşturulmuş ve bu site yoluyla 66015 kişi görüşlerini yollamıştır. 1050 kişi ise görüşlerini posta yoluyla iletmıştır. Ayrıca, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarından oluşan Anayasa Platformu, 12 ilde 'Anayasa Vatandaş Toplantıları' düzenlemiştir. Bu toplantılarda, yurttaşlar bir araya gelerek anayasadan beklentilerini tartışmışlardır. Dört ay (Ocak-Nisan 2012) süren bu toplantılara Anayasa Uzlaşma Komisyonu üyeleri de katılım sağlamıştır. 6500 kişinin katıldığı bu toplantıların işleyiş esası, yuvarlak masa etrafında bir araya gelen yurttaşların bir moderatör yardımı ile anayasadan beklentilerini tartışması ve çıktılarının raporlanarak Komisyon'a iletilmesi şeklinde olmuştur (Tepav, 2012). Ekim 2011'de başlayan halka danışma süreci Nisan 2012'de sona ermiş ve sonrasında Uzlaşma Komisyonu toplanarak maddelerin tartışılmasına başlamıştır. Yazım süreci sonunda altmış maddede uzlaşmıştır fakat yaklaşık iki yıllık sürecin ardından Komisyon yeni bir anayasa yapmadan dağılmıştır.

Kadınlar Sürecin Neresinde? Komisyonun Faaliyetleri ve Sivil Toplumun Katkısı

Türkiye'nin anayasa yapma geçmişi göz önünde bulundurulduğunda, süreçlerin darbeler gibi olağanüstü durumlar sonrasında, demokratik olmayan atmosferlerde gerçekleştiği görülmüştür. Bu anayasaların hazırlanışında katılımcı süreçler tercih edilmemiştir. Yine de kadın hareketi hem anayasanın çeşitli maddelerinin değiştirilmesi hem de hukuki bağlamda cinsiyet eşitliğinin sağlanması için çeşitli mücadeleler vermekten geride durmamıştır. Bu kapsamda, Bertil Emrah Oder'in (2019) 1860 geç Osmanlı modernleşmesinden, 2017'deki başkanlık sistemine geçişi sağlayan değişikliklere kadar olan anayasal gelişmeleri ve bu süreçlerde kadınların rolünü anlattığı, "Women and Constitution-making in Turkey" başlıklı çalışması literatüre önemli bir katkı sağlamıştır. Bu çalışmayla birlikte Türkiye tarihindeki kadın hakları hareketi ve bu hareketin anayasa yapımına ve değişikliklerine etkisi ilk olarak kapsamlı bir şekilde anlatılmıştır. Oder bu makalesinde, Türkiye tarihindeki anayasal gelişmeleri birinci ve ikinci dalga feminist hareketlerin yansımalarıyla birlikte değerlendirmiştir. İlk dalga olarak kabul ettiği 1980 darbesine kadar olan dönemdeki kadın hakları aktivizmi ve anayasal hareketleri sekülerleşme ve ulus devlet inşasıyla birlikte değerlendirirken; 1980'den 2017'ye kadar olan

dönemi cinsiyet eşitliğinin anayasallaşması talepleri ve liberal demokrasinin gerçekleştirilmesi bağlamında inceler. Bu kapsamda 2012'deki tamamlanmamış sürece ise Anayasa Kadın Platformu'nun ve partilerin önerileri bağlamında özet bir biçimde değinilmiştir. Bu çalışmada, Oder'in özet olarak incelediği 2012 deneyimi, anayasa için düzenlenen halka danışma süreci, katılım faaliyetleri, parti önerileri ve kabul edilen taslak maddeler bağlamında değerlendirilecektir.

Türkiye'nin ilk katılımcı anayasa yapımı deneyiminde başat aktör, partiler arası temsil esasına dayanarak oluşturulan Anayasa Uzlaşma Komisyonu idi. Bu komisyon hem halka danışma sürecini yürütmek hem de sonrasında buradan elde edilen verilerle yazma aşamasını gerçekleştirmekle görevliydi. Mecliste grubu olan dört partinin üçer üyeyle temsil edildiği Komisyon'daki tek kadın üye Barış ve Demokrasi Partili (BDP) Milletvekili Ayla Akat Ata idi. Üyeler partilerin kendi içindeki dinamiklere göre şekillenirken (Gözler, 2015), cinsiyet eşitliği ilkesi göz önünde bulundurulmamıştır. Bu durum Komisyon'un katılım aşaması tutanaklarına da yansımıştır. Komisyon başkanı Cemil Çiçek'in tek kadın üye Akat'a dili sürçerek "Ayla Bey" demesi üzerine Akat, bunun sembolik bir durum olduğunu belirterek, Komisyon'daki bu eşitsiz dağılımı eleştirmiştir:

Ama tabii toplumsal cinsiyet eşitliğinin henüz sağlanamamış olması ve toplumda var olan o erkek egemen dilin henüz ayıklanamamış olması ve bunun da bir süreç işi olduğunu bilerek ifade ediyorum. (Dil sürçmesini) Hoş görüyorum ama toplumun da kadını her mevkide, her temsil organında görebildiği bir süreci hep beraber yaratabileceğimize de inanıyorum. Tabii başta da Parlamentodaki temsil düzeyini arttırarak ... bu cinsiyetçi politikalara karşı çıkabileceğimiz toplum tarafından görünen, tartışılan en büyük, en gözde mekân Parlamentomuzdur. Keşke yapmış olduğunuz çağrıda bir cinsiyet kotası öngörseydiniz, 3 üyeden 1'inin kadın olması noktasında. Bu erkeklerin insafına bırakıldığında az önce siz ifade ettiniz. Yarın bizlerin de torunları, benim ninem, benim annem böyle tarihsel bir görevde yer aldı deme şansına sahip olabilirlerdi. Parlatonun tüm kadın üyeleri için söylüyorum. Siz "dede ve baba" dediniz konuşurken, buna nine ve annelerin de hakkı var diye ifade etmek istiyorum (Komisyon Tutanakları- Katılım aşaması, 19.10.2011 tarihli toplantı).

Komisyon'un oluşturulmasında cinsiyet eşitliği gözetmeyen bakış açısı, çalışma usullerini belirlerken de kendini göstermiştir. Örneğin katılım aşamasını düzenleyen maddeye eklenmesi önerilen "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) gözetilir." ifadesi çalışma usullerine dahil edilmemiştir (Komisyon Tutanakları- Katılım aşaması, 24.10.2011 tarihli toplantı).

Sonuç olarak, katılımcılık ilkesi ile yola çıkan yeni anayasa sürecinde daha kuruluş aşamasında hem komisyon oluşturulurken hem de ilkeler belirlenirken cinsiyet eşitliğini gözetme adına herhangi bir eylemde bulunulmamıştır.

Halka danışma süreci yukarıda değinildiği gibi dinlemeler, halk toplantıları, internet ve posta yolu ile görüşlerin toplanılması şeklinde tasarlanmıştır. İlk olarak sivil bir oluşum olan TEPAV-Anayasa Platformu'nun düzenlediği ve Komisyon'dan üyelerin de iştirak ettiği halk toplantıları organize edilmiştir. Toplantılardaki katılımcıların farklı yaş, toplumsal sınıf, eğitim, cinsiyet ve siyasi görüşten insanlardan oluşmasına önem verilmiş hatta kadınların katılımını kolaylaştırmak için toplantıların düzenlendiği yerlerde kreş imkânı sunulmuştur. Büyük şehirlerde düzenlenen bu toplantılara kadınların oranı düşük kalmıştır. En yüksek kadın katılımı oranı %30 ile İzmir'deyken; en düşük oran %12 ile Diyarbakır'da olmuştur (Komisyon Tutanakları- Katılım aşaması, 06.03.2012 tarihli toplantı). Bu nedenle 8 Mart'ta Ankara'da sadece kadınlara özel bir toplantı yapılmıştır. Kadınların anayasa yapım sürecinde katılımını arttırmayı amaçlayan bu toplantıda ise kürsüye ağırlıklı olarak erkeklerin çıkması tepkiye neden olmuştur. Katılımcı kuruluşlardan TESK başkanı "Bu özel günde birer tane bayan üyelerimizi konuşuralım dedik ama hazırlıksızdık. Bir dahaki sefer söz veriyorum hep siz konuşacaksınız" derken; Noterler Birliği Başkan Yardımcısı Handan Baykal buna karşılık olarak "Bütün konuşmacılar erkeklerdi. Bu ne yazık ki Türkiye'nin bir gerçeği. Burada da bunu yaşıyoruz" demiştir (Kadınsız "Kadın Platformu" toplantısı, 2012). Bu toplantıda düzenleyici paydaş kurum TOBB başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu, "Eli hamurlu kadınlarımız anayasaya karışacak ki anayasa bereketli olsun. Anayasa'ya kadın eli değecek bu işe bereket gelecek" ifadesini kullanarak yine kadını siyasi süreçlerde marjinal olarak gören gelenekselci bakış açısının devam ettirmiştir (Türkiye'nin kadınları bu ülkenin yol haritasını çizecek, 2012). 'Kadınlara özel' organize edilen bu toplantıda kadın katılımının anlamlı ve önemli bir katkı olarak değerlendirilmesinden ziyade bir formalite ya da halkla ilişkiler çalışması olarak kullanıldığı görülmüştür.

Anayasa Uzlaşma Komisyonunun çalışma usullerinde katılımcı yöntemlerin kabul edilmesiyle birlikte kamuoyuna yapılan çağrıya kadın örgütleri raporlar hazırlayıp, bunları Komisyon'a sunarak cevap vermişlerdir. Bunlardan en kapsamlı olanlarından ilki birçok kadın örgütünü bünyesinde barındıran ve yeni anayasa sürecinden önce, 2007'de çalışmalarına başlayan 'Anayasa Kadın Platformu'dur. KADER'in öncülüğünde 86 kadın örgütü tarafından kurulan platform, bir rapor hazırlayarak mecliste sunmuştur. Çerçeve metin şeklinde hazırladıkları raporlarında anayasanın %50 kadın temsiline olduğu bir meclis tarafından hazırlanması; kadının aileden bağımsız, eşit ve özgür bir birey

olarak görülmesi; tüm siyasi organların oluşumunda cinsiyetler arası eşit temsil; taciz ve mobingin önlenmesi gibi toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik taleplerin yanında demokratik düzeni sağlamaya ve ekonomik yurttaşlığı gerçekleştirmeye yönelik taleplerini de iletmişlerdir (Anayasa Kadın Platformu, 2011). Raporlarının Komisyon tarafından ilgi ile karşılandığını belirten platform, ilginin toplantıyla sınırlı kalmasını, sonrasında süreçle ilgili bilgi alınamamasını, önerilerinin somut bir çıktıya dönüşmemesi ve Komisyon’da tek kadın üye olması üzerine eleştirilerini belirtmişlerdir (Eşitlikçi bir anayasa için, 2013).

Kadın örgütleri içinde kapsamlı bir rapor hazırlayarak sürece katkı sunan diğer bir oluşum KAGİDER’dir. Yeni anayasadan beklentilerini iletmek üzere bir arama toplantısı düzenleyen dernek, topladığı görüşleri bir araya getirerek kendi raporunu hazırlamıştır. Bu raporda cinsiyet eşitliği, ayrımcılığın önlenmesi ve üreme haklarıyla ilgili talepler Komisyon ile paylaşılmıştır (KAGİDER, 2011). KADER ve KAGİDER’in görüşlerini ilettikleri dinleme komisyonu toplantısının ayrıntılarına aşağıda değinilmektedir.

Anayasa Uzlaşma Komisyonu’nun sivil topluma ve Türkiye kamuoyuna yaptığı çağrıya cevap veren kuruluşlar Aralık 2011’de başlayan ve TBMM’de düzenlenen dinleme toplantılarına katılarak yeni anayasa ile ilgili görüşlerini komisyona iletmeye başlamışlardır. Katılımcı grupların niteliğine göre üç alt komisyon kurulmuştur. Bu toplantılara, kadın örgütlerinin yanında talepleri itibariyle kadın katılımı bağlamında değerlendirebileceğimiz siyasi partiler, anayasal kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri de katılmıştır.

Birinci alt komisyonun dinlediği siyasal partiler ve anayasal kuruluşlar arasında bulunan Yeşiller Partisi, Sosyalist Demokrasi Partisi, Eşitlik ve Demokrasi Partisi, TODAİ ve Koç Üniversitesi’nden temsilciler yeni anayasada, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik taleplerini Komisyon’a sunmuşlardır. Yeşiller Partisi, %50 cinsiyet kotası, cinsiyet ayrımcılığının suç sayılması, kadının aileden bağımsız birey olarak görülmesi, ana akımlaştırmanın temel bir politika aracı olarak benimsenmesi, genel ahlak gibi soyut kavramların anayasada yer almaması, olumlu eylem stratejileri, kadınlara karşı fiziksel, cinsel, ekonomik ve psikolojik şiddetin önlenmesi, kadın bedeni üzerindeki kararların kadına bırakılması ve uluslararası sözleşmelerde belirtilen kavramlara saygılı bir anayasa talebinde bulunmuştur. Bunun yanında Sosyalist Demokrasi Partisi, kadının katılımını engelleyen ev ve bakım hizmetlerinin görülmesine yönelik kreş, bakımevi gibi hizmetlerle ilgili düzenlemeler, ücretsiz doğum kontrol ve kürtaj hizmeti, eşit işe eşit ücret politikası ve pozitif ayrımcılığın uygulanması gibi taleplerini iletmıştır. Son siyasal parti olan Eşitlik ve Demokrasi Partisi de

benzer olarak, kota, kadına karşı işlenen suçlar, geçmişten gelen dezavantajlı konumun düzeltilmesi amacıyla pozitif ayrımcılık konuları üzerinde durmuşlardır. Anayasal kurumlardan katılan ve toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin görüş sunan iki kurum, TODAİ ve Koç Üniversitesi olmuştur. TODAİ sunumunda eşit ise eşit ücret, seçimler ve kamu görevlerinde eşit temsil gibi konulara değinirken; Koç Üniversitesi temsilcileri anayasanın CEDAW ile uyumlu hale getirilerek kota ve parite uygulamalarının benimsenmesi gerektiğini belirtmiştir (1 Nolu Alt Komisyon Tutanakları, 2011-2012).

İkinci alt komisyon, sendikalar ve meslek birliklerini dinlemiştir. Bu grupta HAK-İŞ, Barolar Birliği, DİSK ve Türkiye İşverenler Sendikası, toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin görüşlerini bildirmişlerdir. HAK-İŞ, kadın haklarının ayrı bir madde olarak düzenlenmesini talep etmiş; devletin kadınların çalışma hayatına girişine, aile ve çalışma hayatının uyumlaştırmasına, eğitim imkânlarından ve sağlık hizmetlerinden yararlanmasına, karar alma mekanizmalarına katılımının artırılmasına yönelik geçici ya da sürekli özel tedbirler almasını istemiş ve devletin kadınlara karşı her türlü şiddeti önlemekle yükümlü olması gerektiğini belirtmiştir. Barolar Birliği ve DİSK pozitif ayrımcılık politikasının yeni anayasaya dahil edilmesini isterken; Türkiye İşverenler Sendikasının temsilcisi, Anayasa'nın 50. Maddesine referans vererek kadınların hamilelik ve doğum yapma dönemleri haricinde çalışma hayatında korunmaları gereken gruplar arasında sayılmasının yeni anayasada olmaması gerektiğini belirtmiştir (2 Nolu Alt Komisyon Tutanakları, 2011-2012).

Son olarak üçüncü alt komisyon sivil toplum kuruluşlarının önerilerini dinlemiştir. Sivil toplum kuruluşlarıyla yapılan toplantılar doğal olarak yeni anayasaya ilişkin kadın taleplerinin iletildiği en yoğun toplantılar olmuştur. Yukarıda sözü geçen kadın örgütleri de bu toplantılarda görüşlerini bildirmişlerdir. Kadın örgütleri olarak Anayasa Kadın Platformu'nu temsilen KADER, KAGİDER ve Türk Dünyası Kadınları Dostluk ve Dayanışma Derneği katılmıştır. Anayasa Kadın Platformunu temsilen dinleme toplantılarına katılan KADER sözcüleri ile komisyon üyeleri arasındaki diyalog, anayasanın toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirilmesi bakımından en kapsamlı oturum olmuştur. KADER sözcüleri, sunumlarında kadınlar olarak eşit temsille oluşturulan bir anayasa meclisi, aileden azade birey temelli, cinsiyet kimliklerini koruyan, kotadan farklı olarak pariteyi esas alan, militarizme prim vermeyen, uluslararası anlaşmalarla uyumlu, "genel ahlak" gibi muğlak ifadelerin yer almadığı, taciz ve mobbinge karşı önlem alan, ev içi emeğin göz önünde bulundurulduğu bir anayasa istediklerini belirtmişlerdir. Toplumsal cinsiyet eşitliğini ilgilendiren bu gibi konular yanında ademi merkezîyetçilik, anayasal vatandaşlık ve sivil toplumun desteklenmesi

gibi konular da sunumda yerini almıştır. Ayrıca katılımcılar görüşlerinin nasıl kullanılacağıyla ilgili sorular sormuşlardır. KADER'in sunumu komisyon tarafından beğenilmiş ve öğretici olduğu belirtilmiştir. Komisyon üyeleri prensip olarak nötr görünmek adına sunumlara yorum yapmama tercihinde bulunsa da KADER'in oturumunda bazı yorumlarda bulunmuşlardır. Örneğin, CHP temsilcisi talep edilen noktaların hepsinin anayasada olsa bile uygulamanın gerçekleşmesi için zihniyet değişikliğinin gerektiğini belirtirken; AKP temsilcisi katılımcıların taleplerini çok net ve 'feminist' bir tarzda ilettiklerini söylemiştir. AKP temsilcisinin dikkatini çeken bir nokta da militarizm ve ataerkillik ilişkisi olmuştur. KADER katılımcılarının ataerkilliğin temelinde olan militarizme yeni anayasada yer verilmemesi talebi üzerine AKP temsilcisi:

Ben bir soru soracağım size. Önemli bir sivil toplum, kadın hareketi, bir platform. Çok enteresan bir tespitte bulundu: "Erkek egemen toplum olmanın temel nedenlerinden birisi de militarizmdir." dedi, çok ilginç. Peki, buradan, empati yoluyla, sizin şöyle bir önerinizin olduğunu varsayabilir miyiz? "Sivil veya askerî güvenlik örgütlerinin, komuta kademesi dâhil en az yüzde 50'sinin kadınlardan oluşması gerekir." gibi bir talep olarak yorumlayabilir miyiz bu iradenizi?" sorusuna aldığı yanıtın üzerine sözlerini "Biraz daha düşünmeniz lazım. Yani orada feminist bir yaklaşımınız var. Feminizmin sınırlarına yaklaşmak üzeresiniz ama tam yaklaşamadınız.

diye sürdürerek Platformun yeterince feminist olmadığını ifade etmiştir. Dinleme toplantısındaki diğer bir kadın örgütü olan KAGİDER temsilcileri yasadaki eşitliğin maddi olarak da gerçekleştirilmesi için siyaset ve çalışma hayatında pozitif ayrımcılık politikası uygulanması, anayasanın CEDAW gibi uluslararası anlaşmalarla uyumlulaştırılması, %50 eşit temsilin getirilmesi, cinsiyete duyarlı devlet bütçesi yapılması gibi taleplerde bulunmuşlardır. KAGİDER'in sunumu üzerine komisyon üyelerinden MHP temsilcisi komisyonda ve partide kadınların oranının düşüklüğünün bir eksiklik olduğunu kabul ederek 'maddi eşitlik' kavramının açıklanmasını istemiştir. AKP temsilcisi ise komisyon erkeklerden oluşsa da tüm üyelerin bu konuda eşlerinin vesayeti altında olduğunu dolayısıyla onlara karşı sorumlu olduklarını belirtmiştir. Son olarak Türk Dünyası Kadınları Dostluk ve Dayanışma Derneği sunumunda Türklük, ulus devlet, vatandaşlık ve dil politikaları gibi konuların yanında Anayasa madde 10'da belirtilen pozitif ayrımcılık ilkesinin hayata geçirilmesini ve kadınların özlük haklarını aşağıya çekecek unsurların anayasada olmamasını talep etmişlerdir (3. Nolu Alt Komisyon Tutanakları, 2011-2012).

Genel olarak bakıldığında, önerilerin cinsiyete duyarlı bir anayasa oluşturmaya

yönelik olduğu görülmektedir. 3. Alt komisyonun dinlediği sivil toplum kuruluşları arasında olan kadın örgütlerinin ise homojen bir grup oluşturmadığı anlaşılıyor. Farklı bakış açılarına sahip bu örgütler cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik önerilerinin yanında diğer anayasal konular hakkında da farklı bakış açılarını yansıtan görüşler vererek, hem kadınların homojen bir grup olmadığını göstermiş, hem de kadınları ilgilendiren konular dışında da taleplerde bulunarak katılım sürecini kadınlar için anlamlı hale getirmişlerdir.

Yazım Aşaması: Partilerin Önerileri ve Mutabakat Sağlanan Maddeler

Katılım sürecinden sonra Anayasa Uzlaşma Komisyonu yazım aşamasına geçmiştir. Yazım aşamasında, Uzlaşma Komisyonu'nun toplantısına komisyon üyeleri dışında partilerin danışmanları da yer almıştır. CHP ve BDP'nin danışmalarının çoğunlukla kadınlardan oluşması, yazım sürecinde toplumsal cinsiyete ilişkin maddelerin daha yoğun tartışılmasında etkili olmuştur. Bu tartışmalarda kadın üyeler, eşitliğin anayasaya dahil edilmesi için ciddi bir çaba sarf etmiş; bu da tutanaklara yansımıştır (1-2 ve 3 Nolu Yazım Komisyonu Tutanakları, 2012). Komisyon dağıldıktan sonra yeni anayasa sürecinin resmi internet sitesinde tutanaklarla birlikte partilerin kendi önerileri de yayınlanmıştır. Partilerin yazım sürecinde öne sürdükleri görüşler, toplumsal cinsiyet eşitliğine bakış açılarını gösterirken; aynı zamanda danışma sürecinde katkı veren grupların görüşlerinin dikkate alınıp alınmadığını anlamak bakımından önemlidir. Bu başlık altında komisyondaki partilerin önerileri ve mutabakat sağlanan maddeler toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından incelenecektir.

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), Temel Hak ve Hürriyetler başlığı altında, Eşitlik İlkesi kapsamında ayrı bir maddede "Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin hayata geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz." diyerek hali hazırdaki anayasanın 10. maddesine benzer bir öneri sunmuştur. Bunun dışında Çalışma ve İş Güvenliği başlığı altında "Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz." şeklinde bir ifade yer almıştır. AKP'nin taslak metninde, bu madde dışında kadınlara ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır (Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Görüşleri, 2012). Kadın-erkek eşitliğinin ayrı bir maddede düzenlenmesi arzu edilen bir uygulama olsa da anayasal olarak bir yenilik getirilmemiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin anayasa taslağında cinsiyet eşitliğinin sağlanması bağlamında oldukça kapsamlı hükümler yer almıştır. Eşitlik başlığı altında,

Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel yaşamın her alanında fiilen hayata geçirilmesini sağlamakla yükümlüdür. Cinsiyetlerden birinin üstünlüğüne dayanan kültürel veya toplumsal önyargılardan kaynaklanan uygulamaları ve hukuk kurallarını ortadan kaldırmak devletin ödevidir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçirilmesini ve ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel nitelikteki fiili veya hukuki tüm eşitsizliklerin giderilmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu amaçla ve daha az temsil edilen cinsiyetin desteklenmesine yönelik olarak alınacak önlemler eşitlik ilkesine aykırılık olarak yorumlanamaz,

şeklinde ayrıntılı bir ifade tercih edilmiştir. Bu madde ile sadece yasa yoluyla eşitlik değil, kadın örgütlerinin de altını çizdiği üzere maddi anlamda bir eşitliğin sağlanması da amaçlanmıştır. Eşit temsil bağlamında birçok konuda toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesi gözetilmiştir. Örneğin, siyasal partilerin organlarının oluşumunda ve adayların belirlenmesinde, TBMM Başkanlık divanının oluşumunda, genel seçimlerde, yerel yönetimler karar organları seçiminde, sendika ve üst kuruluşlarının yönetiminde kadın ve erkeklerin eşit temsili kabul edilmiştir. Eşit temsilin dışında ücrete ilişkin ilkelere, eşit işe eşit ücret ilkesi benimsenmiştir. Son olarak, çalışma hakkı kapsamında,

“Devlet, istihdam konusunda cinsiyet farkı gözetmeksizin fırsat eşitliği ve eşit muamele görme hakkını güvence altına alır. Hamile, yeni doğum yapmış ve çocuklarını emzirme dönemindeki kadınlar ile küçükler ve engelliler çalışma koşulları bakımından kanunla özel olarak korunurlar. Bu tür koruyucu kanunlar, kadınlar ve engellilerin ekonomik ve toplumsal yaşama katılımını zorlaştırıcı ya da geciktirici hükümler içeremezler”

ifadesi ile doğum yapan ve emziren kadınlar için koruyucu hükümler getirirken; bu kişilerin çalışma hayatına geri dönmelerini engelleyen durumlara karşı koruma sağlamıştır (Cumhuriyet Halk Partisi Önerileri, 2012).

Barış ve Demokrasi Partisi'nin önerileri cinsiyete duyarlı anayasa bağlamında sunulmuş en kapsamlı öneriler olarak değerlendirilebilir. Diğer partilere göre daha fazla başlığın toplumsal cinsiyete olan etkisi öngörülmüştür. Örneğin düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüğü ile çalışma, girişim ve sözleşme özgürlüğü başlıklarında pozitif ayrımcılık öngörülürken; sağlık hakkı başlığı altında üreme sağlığı ve doğurganlık haklarıyla ilgili maddeler konulmuştur. Eşitlik ilkesi altında diğer partilerden farklı olarak, cinsiyet kimliği ve yönelimi ifadeleri eklenerek daha çoğulcu bir yaklaşım benimsenmiştir. Yine diğer partilerden farklı olarak

kadın hakları başlığı altında ayrı bir madde düzenlenmiştir. Bunların dışında, Sendika Kurma Hakkı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşu, Seçim Konseyi, Türkiye Büyük Millet Meclisinin Görev ve Yetkileri, Kamu İdaresinin Kuruluşu Seçme ve Seçilme Hakkı, Siyasi Parti Özgürlüğü Sosyal Güvenlik Hakkı, Merkezi Planlama Örgütü, Kamu Hizmetine Girme Hakkı, Evlilik ve Aile Kurma Hakkı, Gençlik Hakları Ceza Hukuku Güvenceleri, Çalışanların Hakları gibi başlıkların altında toplumsal cinsiyet eşitliğini ilgilendiren ayrıntılı düzenlemelere yer verilmiştir (Barış ve Demokrasi Partisinin Görüşleri, 2012).

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'nin toplumsal cinsiyet eşitliğini ilgilendiren maddeleri AKP ile benzerlik göstermiştir. Eşitlik maddesinde kadın örgütlerinin sıkça altını çizdiği maddi eşitlik durumunu sağlamaya yönelik bir ifade kullanmışlardır ki bu zaten hâlihazırda anayasanın 10.maddesinde de bu şekilde düzenlenmektedir: “Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.” Aynı şekilde çalışma, dinlenme ve adil ücret hakkı başlığı altında “Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar.” (Milliyetçi Hareket Partisi Önerileri, 2012) İfadesi bu haliyle anayasanın 50. maddesinde yer alır ve kadın örgütlerince katılım sürecinde anayasadan çıkarılması gereken bir ifade olarak altı çizilmiştir.

Yazım süreci boyunca toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında tartışılan konularda partilerin kendi görüşlerine genel olarak baktığımızda, AKP ve MHP'nin mevcut anayasadaki durumu devam ettiren kısıtlı önerilerde buldukları görülmüştür. Hatta MHP, kadın örgütlerinin anayasadan çıkarılmasını istediği, kadınları muhtaç gruplar arasında sayan maddeyi tekrar etmiştir. CHP ve BDP'nin önerilerinde ise farklı maddelerin cinsiyet eşitliği üzerindeki etkisinin göz önünde bulundurulduğu ve danışma sürecine katılan grupların taleplerinin bu önerilere yansıdığı görülür. Yazım süreci tutanaklarında da bu durum gözlemlenir. Bu iki parti de cinsiyet eşitliğine ilişkin önerilerini sunarken, danışma sürecine katılan kadın örgütlerinin katkılarından yararlandıklarını belirtmişlerdir. Komisyon iki yıllık danışma ve yazım sürecinin ardından yeni bir anayasa yapmadan dağılmasına rağmen altmış maddede anlaşmaya varmıştır. Mutabakat sağlanan bu maddelerin bir kısmı da toplumsal cinsiyet eşitliğini ilgilendiren konulardır. Anlaşma sağlanan maddeler, danışma sürecindeki verilerin yazım sürecine yansımalarını değerlendirmek bakımından önemlidir:

Eşitlik: Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz. Devlet, bu eşitliğin hayata geçmesini sağlamak ve kadına yönelik her türlü şiddeti ve kötü muameleyi önlemekle

yükümlüdür.

Devlet, kadınların siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlardaki hak ve özgürlüklerini kullanmasını ve bunlardan yararlanmasını zorlaştırıcı engelleri ve her türlü ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik tedbirleri alır.

Kadınların, Türkiye Büyük Millet Meclisi, siyasi partilerin genel merkez ve il örgütleri, üniversiteler ile sendika ve üst kuruluşların yönetim organları, il genel meclisi, il belediye meclisi ve büyükşehir belediye meclisi gibi seçimle gelinen görev ve mevkilerin yanı sıra idare ve yargı organları ile mesleki konumlara erkeklerle eşit katılımını sağlamak amacıyla kota uygulaması da dâhil olmak üzere özel önlemler alınır.

Suç ve Cezalara Dair Esaslar: Devlet, cezalarının infazında kadınlar için pozitif ayrımcılığı sağlayacak idari önlemleri alır.

Sağlık Hakkı: Her kadın üreme sağlığı ve doğurganlık hakları konusunda ücretsiz hizmet alma hakkına sahiptir.

Sendika Hakkı: Sendikaların ve üst kuruluşlarının kuruluş, yönetim ve işleyişleri, kadınlarla erkeklerin dengeli temsili ve katılımı ilkeleri ile demokratik esaslara aykırı olamaz.

Çalışma, İş Güvenliği ve Adil Ücret Hakkı: Devlet, çalışanların işlerine uygun adil bir ücret elde etmeleri, sosyal yardımlardan yararlanmaları, hayat seviyelerinin yükseltilmesi, istihdamın artırılması, çalışanların ve işsizlerin korunması, çalışmanın desteklenmesi, işsizliğin önlenmesine elverişli ekonomik bir ortam yaratılması, çalışma yaşamına ilişkin toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin kaldırılması, iş güvenliğini ve çalışma barışının sağlanması için gerekli tedbirleri alır. Çalışan kadın ve erkekler için eşit işe eşit ücret ilkesi esastır.

Hamileler, yeni doğum yapmış kadınlar ile küçükler, bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar. Bu tür koruyucu kanunlar, kadınlar ve engellilerin ekonomik ve toplumsal hayata katılımını zorlaştırıcı ya da geciktirici hükümler içeremezler.

Özel Olarak Korunması Gereken Kesimlerin Hakları: Devlet, gençlerin, yaşlıların, engellilerin, sürekli hastaların, harp ve vazife şehitlerinin yakınlarının, malul ve gazilerin, dul ve yetimlerin ve özel olarak korunması gereken diğer toplum kesimlerin haklarını korumak; bunların insan onuruna yaraşır bir hayat sürdürmelerini ve toplum hayatına etkin bir şekilde katılmalarını sağlamak

amacıyla gerekli tedbirleri alır. Özel olarak korunması gereken toplum kesimlerinin siyasi hayata katılmasını kolaylaştıracak tedbirleri almak devletin görevlerindedir.

Başkanlık Divanı: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık Divanı, milletvekilleri arasından seçilen Meclis Başkanı, başkan vekilleri, kâtip üyeler ve idare amirlerinden oluşur. Divanın oluşumunda cinsiyetler arası eşit temsil ilkesi gözetilir.

Siyasi Parti Hürriyeti (Özgürlüğü): Siyasî partilerin parti içi düzenlemeleri demokratik esaslara aykırı olamaz. Siyasî partiler, temsilde cinsiyet eşitliğini teşvik için gerekli tedbirleri alır.

Kamu Hizmetine Girme Hakkı: Hizmete alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım yapılamaz; görevin gerektirdiği nitelikler saklı kalmak kaydıyla cinsiyetler arası eşitlik ilkesi gözetilir.

Anlaşılan maddelere bakıldığında, mevcut anayasaya kıyasla toplumsal cinsiyet eşitliğine daha çok değinildiği görülmüştür. Yukarıda anlatıldığı gibi, AKP ve MHP toplumsal cinsiyet eşitliğine daha mesafeli yaklaşırken, CHP ve BDP'nin önerileri daha kapsamlı olmuştur. Eşitlik maddesi altında kapsamlı hükümler getirilse de cinsel yönelim veya cinsiyet kimliği ifadesi bu maddeye eklenmemiştir. Yine maddi eşitliğin sağlanması için "kota da dahil olmak üzere alınacak özel önlemler" ibaresi muğlaklık yaratmıştır. Sağlık hakkı maddesi altında üreme sağlığı yanında doğurganlık haklarının da eklenmesi önemlidir. Çünkü doğurganlık hakları doğurmanın yanında doğurmama hakkını da içerir. Katılım sürecinde kadın örgütlerinin sık sık vurguladığı konular arasında olan, çalışma hayatı kapsamında düzenlenen, hem eşit işe eşit ücret ilkesinin benimsenmesi hem de kadınların küçükler ile bedeni-ruhi yetersizliği olanlarla birlikte korunacak gruplar arasında sayılmaktan çıkarılması toplumsal cinsiyet eşitliğinin hayata geçirilmesi bakımından önemli bir adımdı. Tüm kadın örgütlerinin ve danışma sürecine katılan kurumların ortak olduğu en önemli talep olan kota veya parite uygulaması ise mutabakat sağlanan maddeler arasında yer alamamıştır. Kota konusu örneğin BDP'nin önerilerinde siyasal partiler için %40'ın altı olamaz şeklinde belirtilirken, CHP'de eşit temsil (parite) ilkesi benimsenmiştir. AKP ve MHP önerilerinde ise kota ve eşit temsile ilişkin bir düzenlemeye yer verilmemiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Kadınlar ve diğer marjinalleştirilmiş gruplar, anayasa yapımına katılmayı talep

ederken, bu alana hâkim olan geleneksel “kurucu babalar” bakış açısının da değişmesini sağlıyorlar. Sürecin halka açılması yoluyla geleneksel güçler ayrılığı ve sivil özgürlükleri düzenleyen bir bağlamın ötesine giden anayasa, çeşitli grupları bütünleştirmek ve farklı görüşleri uzlaştırmak için bir platform haline geliyor (Morgan, 1992: 356). Bu nedenle anayasa yapımının katılım, yazım ve kabul edilme aşamaları kadınların geçmişten gelen dezavantajlı durumları göz önünde bulundurularak, onları eşit yurttaşlar olarak dahil edecek şekilde tasarlanmalıdır. Türkiye’nin yarım kalmış katılımcı anayasa yapımı girişimine baktığımızda, süreç her ne kadar kadınların katılımı önünde bir engel içermese de destekleyici bir politikanın da uygulanmadığını görüyoruz. Bu bağlamda Williams’ın feminist dialogsal teorisi çerçevesiyle anayasa yapım süreçlerini kadın katılımı bakımından değerlendirdiği noktaları tekrar hatırlamakta fayda var. Öncelikle anayasa yapım sürecindeki en önemli aktör olan Uzlaşma Komisyonu’nun oluşturulmasında cinsiyet eşitliğine dikkat edilmemesi en önemli sorun olarak görünmektedir. Katılım sürecine katkı sağlayan kadın örgütlerinin de değindiği üzere Anayasa Uzlaşma Komisyonu’nun çıktığı meclisin oluşturulmasında kota ya da parite esası kullanılmadığı için kadınların komisyondaki temsili de buna paralel olarak eksik kalmıştır. Bu durumda kadınlar kendini edilgen bir katılımcı rolünde bulmuşlardır. Dolayısıyla sürece katılan kadın grupları neredeyse tamamı erkeklerden oluşan bir komisyona anayasadan beklentilerini anlatırken eşitsiz bir katılım deneyimi yaşamışlardır. Bu süreçte kadınlar yeni anayasa yapımını bir fırsat olarak görmüşler ve mobilize olarak öncelikle Anayasa Kadın Platformu olmak üzere çeşitli mecralarda bir araya gelerek hak taleplerini şekillendirmişlerdir. Kadınların birleşerek böyle bir inisiyatif yaratması ve taleplerini komisyona bir çerçeve metin şeklinde sunmaları önemli bir katkıdır. Fakat iyi tasarlanmamış katılım sürecinde bu önemli girişim değerlendirilememiştir.

Halk toplantıları kapsamında 8 Mart’ta kadınlar için özel bir oturum yapılmasına rağmen, toplantının erkeklerce domine edilmesi bu toplantıları adeta bir tanıtım etkinliğine dönüştürmüştür. Benzer bir durum dinleme toplantılarında da yaşanmıştır. Kadın taleplerinin dinlendiği ayrı bir toplantı yerine, kadın örgütleri farklı alanlardaki sivil toplum örgütleriyle aynı günde meclise gelip sunum yapmışlardır.

Kadın örgütlerince ifade edilen diğer bir sorun ise, halka danışma sürecinden sonra sivil toplum kuruluşlarına süreci izlemek için bir imkân verilmemesidir (Bianet, 2013). Gerçekten de kimi zaman tıkanmaya sebep olan toplumsal cinsiyet eşitliğiyle ilgili maddelerin tartışılması sırasında kadın örgütlerine bir izleme olanağı verilmediği görülmüştür. Bu durumda katılımcı gruplar

anayasanın son halinden önce görüşlerinin nasıl değerlendirildiğini görmek imkânı da bulamamışlardır. Sürecin izlemeye kapalı kalması bir anlamda yazım sürecinde komisyondaki kadın üyelerin yalnız kalmasına da sebep olmuştur.

Yazım sürecinde tutulan komisyon tutanaklarına bakıldığında, toplumsal cinsiyeti ilgilendiren birçok konunun bağlamı dışına çıkarılarak tartışıldığını görüyoruz. Böylece hem zamanın verimsiz kullanımı hem de konuların tartışmalar sırasında anlamını yitirmesi durumu ortaya çıkmıştır. Bu maddelerin tartışılmasında genellikle kadın üyeler ve danışmanlar erkek üyelerin muhalefeti ile karşılaşmışlardır. Örneğin eşit temsile yönelik parite ve kota uygulamalarının tartışıldığı oturumlarda bu uygulamaların liyakatsizliğe yol açacağı erkek üyeler tarafından sıklıkla savunulmuştur (Yazım Komisyonu Tutanakları, 2012). Buna benzer tartışmalarla uzayan süreç sonunda tıkanmış, bu dönemde Türkiye tekrar seçim ortamına girmiş ve başkanlık sistemine geçiş tartışmaları ana gündemi oluşturmuştur.

Anayasa yazılırken eşitliğe dayalı bir meclisten, eşitliğe dayalı bir anayasa komisyonu oluşturulması ve katılım sürecinde kadın örgütleriyle koordinasyon içinde olunması cinsiyete duyarlı bir anayasa yapımı için önemli şartlar olabilir. Fakat yeni anayasa yapımı sadece anayasa komisyonunun başat aktör olduğu ve katılım yollarını belirlediği tek taraflı bir süreç olarak düşünülmemelidir. Bu dönemde sivil toplumun güçlendirilmesi gibi destekleyici politikalar da katılım süreçlerine dahil edilmelidir. Bu bağlamda kadın örgütleri kendilerine sunulan resmi katılım yolları dışında kendi bilinçlendirme ve eğitim toplantılarını yapıp, çeşitli eylem repertuarları geliştirmelidirler. Örneğin Şili'deki 2019 'Las Tesis' feminist eylemlerinde kadınlar "bizsiz bir daha asla" diyerek yeni anayasada parite esasının kabul edilmesini sağlamışlardır (Rudolph, 2020). Kadınların anayasaya katılarak toplumsal cinsiyete duyarlı bir anayasa inşa edilmesini sağlamaları, kamusal ve özel alanda yaşanan eşitsizlikleri bitirmeyecektir. Gerçek anlamda eşitliğin sağlanması birçok boyutu olan çok katmanlı çözümler gerektiren bir sorundur. Fakat anayasa gibi yurttaşlığın düzenlendiği temel bir metnin hazırlığında kadınların dahil olması ve nihai sonuca etki etmesi, kâğıt üzerinde olan eşitliğin maddi hayattaki eşitliğe de yansımaları bakımından önemli bir adımdır.

Anneannem Hayriye Özler'in anısına...

Kaynaklar

Albertyn C. (2017). Women and Constitution-making in South Africa. İçinde: H Irwing (ed) Constitutions and Gender, Edward Elgar Publishing.

Anayasa Kadın Platformu (2011). Kadınlar Nasıl Bir Anayasa İstiyor? Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği (KADER).

Anayasa Vatandaş Toplantıları'nın Sonuç Raporu, TBMM'de (2012). <https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/2872>. Erişim tarihi 17.09.2022

Arato A (2000). Civil Society, Constitution and Legitimacy, Rowman&Littlefield Publishers.

Bond J (2017). Gender and post-colonial constitutions in Sub-Saharan Africa. İçinde: H Irwing (ed) Constitutions and Gender, Edward Elgar Publishing.

Brandt M. Vd (2011). Constitution-making and Reform: Options for the Process, Interpeace.

Brodeala E ve Suteu S (2019). Women and Constitution-Making in Post-Communist Romania. İçinde: R Rubio-Marin ve H Irving (eds) Women as Constitution-makers, Cambridge University Press.

Cottrell J (2009). Participation in Constitution Making: Making women voices hear. IDEA.

De Alwis R (2017). Women And The Making Of The Tunisian Constitution. Berkeley Journal of International Law, Vol. 35, Issue 1.

Dziedzic A ve Samararatne D (2019). Women and Constitutions in Action, Constitution Transformation Network.

Eşitlikçi Bir Anayasa İçin (2013). <https://bianet.org/biamag/kadin/143892-esitlikci-bir-anayasa-icin>. Erişim tarihi: 21.09.2022.

Gluck J ve Brandt M (2015). Participatory and Inclusive Constitution Making, United States Institute for Peace.

Gözler E (2015). Turkey's First Participatory Constitution-making Attempt and Its Reflections on Ethnic and Religious Communities, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Exeter: University of Exeter.

Grenfell L. (2016). Women's Role In Reconstituting The Post-Conflict State. İçinde: D Stephens ve P Babie (eds) Imagining Law, University of Adelaide Press.

Houlihan E (2020). Women Constitution-Makers: Comparative Experiences with Representation, Participation and Influence. First Annual Women Constitution-Makers' Dialogue, Edinburgh 2019. International Institute For Democracy and Electoral Assistance.

IDEA (2016), Constitution Assessment for Women's Equality, International Institute for Democracy and Electoral Assistance.

Irving H (2017). Constitutions and Gender, Edward Elgar Publishing.

Kadınsız “Kadın Platformu” toplantısı (2012). <https://www.cnnturk.com/2012/turkiye/03/08/kadinsiz.kadin.platformu.toplantisi/652302.0/index.html?fbclid=IwAR0wATWOC-PoQ4gLwju83gel0E4guslGpqBf9I7tQrM1ClvNqywgCeNVL>. Erişim tarihi: 20.09.2022.

KAGİDER (2011). KAGİDER, üyeleri ile birlikte Türkiye'nin sivil Anayasası'na katkı veriyor. <https://kagider.org/tr/basin-odasi/haberler/kagider-%C3%BCyeleri-ile-birlikte-%C3%BCrkiye-nin-sivil-anayasas%C4%B1-na-katk%C4%B1-veriyor?fbclid=IwAR3kDiTFx5h7nIoWv1nhcTn1nLSBkPlxiOBRCGk5QmhtDJgbdVto-kDaFs>. Erişim tarihi 20.09.2022.

Kang J (2017). Patriarchy and constitutional origins. İçinde: H Irwing (ed) Constitutions and Gender, Edward Elgar Publishing.

Katz E (2012). Women's Involvement in International Constitution-Making. İçinde: Baines, B., Barak-Erez, D., & Kahana, T. (Eds.). Feminist Constitutionalism: Global Perspectives. Cambridge University Press.

Kumar R (2022), Equality for Women: The Constituent Assembly Debates and the Making of Equality Jurisprudence by and for Women, Social Change 1–19, Sage.

LeDuc L (2009). “Citizen Involvement in Constitutional Politics: European and Canadian Experiences” in J. DeBardeleben and J. Pammet (eds), Activating the Citizen, Palgrave Macmillan.

Mbamalu C (2016). Challenges and Prospect for Women in Constitution-Building in Subsaharan Africa, LLM Thesis, Central European University.

Morgan M. (1992), Constitution-Making in a Time of Cholera: Women and the 1991 Colombian Constitution, Yale Journal of Law and Feminism, Vol. 4.

Oder B E (2019). “Women and Constitution-making in Turkey” İçinde: R Rubio-Marin ve H Irving (eds) Women as Constitution-makers, Cambridge University Press.

Rubio-Marin R (2017). Women's political citizenship in new European constitutionalism: between constitutional amendment and progressive interpretation. İçinde: H Irwing (ed) Constitutions and Gender, Edward Elgar Publishing.

Rubio-Marin R (2020). Women and participatory constitutionalism. International Journal of Constitutional Law Vol. 18 No. 1, 233–259.

Rudolph M P (2020). A Feminist Rethinking of the Chilean Constitution? Int'l J. Const. L. Blog, Nov. 5, 2020, at: <http://www.icconnectblog.com/2020/11/symposium-on-chilean-referendum-part-iii-afeminist-rethinking-of-the-chilean-constitution/> Son erişim tarihi, 20.08.2022.

Samuels K (2006). ‘Constitution Building Processes and Democratization: A Discussion of Twelve Case Studies’, Second Draft, International IDEA — Democracy-Building and

Conflict Management.

Saygılıgil F (2014). Kadın Yurttaş Olmak. İçinde: A Durakbaşa, N Aslı Şirin Öner ve F Karapehlivan Şenel (der), Yurttaşlığı Yeniden Düşünmek, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 265-275.

Sunstein C (1988). "Constitutions and Democracies: An Epilogue" İçinde: J. Elster and R. Slagstad (eds), Constitutionalism and Democracy, Cambridge University Press.

Suteu S ve Draji İ (2015). ABC for a Gender Sensitive Constitution, A Handbook for Engendering Constitution-making. Euromed Feminist Initiative IFE-EFI.

Suteu S. (2017). Women and participatory constitution-making. İçinde: H Irwing (ed) Constitutions and Gender, Edward Elgar Publishing.

Tamaru N ve O'Reilly M (2018a). A Womens Guide to Constitution-Making. Inclusive Security.

Tamaru N ve O'Reilly M (2018b). How Women Influence Constitution Making After Conflict and Unrest. Inclusive Security.

Türkiye'nin kadınları bu ülkenin yol haritasını çizecek (2012). <https://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=1273&lst=MansetListesi>. Erişim tarihi 20.09.2022.

Williams S H (2019). Dialogic Democracy, Feminist Theory and Women's Participation in Constitution-Making. İçinde: R Rubio-Marin ve H Irving (eds) Women as Constitution-makers, Cambridge University Press.

Women's International Peace Centre (2021). Information Brief: Women's Participation in the Permanent Constitution-making of South Sudan.

Yazıcı S (2009). Yeni Bir anayasa Hazırlığı ve Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Young I M (2000). Inclusion and Democracy. Oxford University Press.